

УДК 37.015.3:159.937]:81'373.612.2-028.22:004

Гальченко Максим Сергійович

кандидат філософських наук, директор,
Інститут обдарованої дитини НАПН України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-8151-530X
halchenko@yahoo.com

Борінштейн Євген Русланович

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського», м. Одеса, Україна
ORCID ID 0000-0002-0323-4457
eborin197013@gmail.com

Іванова Наталія Володимирівна

доктор філософських наук, доцент,
декан факультету дошкільної освіти та музичного мистецтва,
Луцький педагогічний коледж, м. Луцьк, Україна
ORCID ID 0000-0003-0922-2171
iva.chumbas@gmail.com

Ільїна Галина Володимирівна

доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри історії філософії,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-8409-0696
ilina@knu.ua

ВІЗУАЛЬНІ МЕТАФОРИ В ЦИФРОВОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Анотація. У статті висвітлюється продуктивність дії візуальної метафори в контексті використання інформаційно-комунікаційних технологій, упровадження яких змінює формат освітнього процесу. Проведено аналіз візуальних метафор у парадигмі філософії освіти, які використовуються для опису різноманітних моделей світобачення, пізнання та рефлексії над смислом понять і знань, що стають предметом вивчення. Візуалізацію визначено як створення зображень для передачі і виразу символів, що надає можливість більш повного розуміння тексту, даних, відомостей, доповнюючи наукове пояснення або логічну аргументацію. З огляду на те, що в повсякденному сприйнятті метафори застосовуються як засоби візуалізації для «бачення» абстрактних понять, проаналізовано поняття «концептуальна метафора», яка в когнітивно-лінгвістичних дослідженнях асоціює мислення з візією та пояснює складні феномени, що визначають хід думок. Постулюється думка про залучення до процесу застосування інформаційно-комунікаційних технологій і засобів навчання візуальних метафор, які через комп'ютерну графічну презентацію сприяють більш глибокому розумінню тексту навчального матеріалу, його застосування. Доведено, що візуальні метафори є засобом підвищення рівня концепту, спрямовують думку в певне русло, а за умов використання інформаційно-комунікаційних технологій більш повно інформують, презентують, створюють можливості для рефлексій над смислами конкретних знань. Зазначається, що візуальні метафори виникають як в зображеннях, так і в мові, апелюючи до погляду, бачення, світла, візуального сприйняття, візуального досвіду. Проаналізовано ряд ключових візуальних метафор – «зорового споглядання», «сліпоти», «дзеркала», «світла» – та їх застосування в практиці проведення навчальних занять з гуманітарних дисциплін. Автори вбачають перспективними подальші дослідження використання інформаційно-комунікаційних технологій для формування всіх складників візуальної культури.

Ключові слова: візуальна культура; інформаційно-комунікаційні технології; метафора; візуальна метафора; освіта; сприйняття; навчання; пізнання.

1. ВСТУП

Важливим навчальним інструментом освітнього процесу в закладах загальної середньої та вищої освіти, що передбачає засвоєння теоретичного матеріалу, є метафора. Для доведення положень у науці, філософії, літературі та культурі загалом застосовують метафоричну мову. Використання метафор, від окремих понять до концептів, особливо нині, в умовах інформаційного світу, сприяє розвитку уяви та образності, формує когнітивне сприйняття, інтелект і розуміння. Наприклад, метафора «око розуму», яку використовують у філософії з античних часів, розкриває походження ментальних образів, здатність з їх допомогою створювати ідеї, розкривати сутність теорій і концептів знання. «Саме образи, а не судження, саме метафори, а не твердження, визначають більшість наших наукових переконань» [1, с. 9], – зазначає американський філософ Р. Рорті.

Сьогодні, у ситуації активного впровадження в освіту інформаційно-комунікаційних технологій, дедалі більшого поширення набуває «візуальне навчання», структурним елементом якого постає візуальна метафора. Дослідниця Енн Арсін вважає, що тема візуалізації знання в навчанні актуалізується через поняття «інформація», «візуалізація», «навчання», «пізнання», «метафора» [2, с. 3]. Водночас візуалізація «означає використання комп'ютера, який створює графічні зображення і символи, щоб передавати і виражати смисли; це дає нам можливість розуміти дані, здобувати знання і приймати рішення» [2, с. 3].

Креативне педагогічне мислення в процесі навчальної діяльності постійно працює з елементами пізнання, абстрагованими від предметності, які, однак, зберігають пластичність. Дослідження показують, що кожне поняття, навіть найбільш абстрактне, містить метафору, засновану на предметних (тілесних) або просторових уявленнях. Мислення вибудовує певний новий простір зі своєю «метафорикою» і «образно-метафоричним рядом». Саме тому воно «веде в певному напрямі, підводить, заводить, будує, надбудовує» [3, с. 76]. Отже, втілює логіку, спрямованість і практичну доцільність метафоричної думки в процесі проведення занять. Так, лекційне заняття з гуманітарної дисципліни є і організаційною формою навчання, і видом «монологічного мовлення», і жанром «діалогічної дискусії», і універсальним джерелом «сміслові інформації» водночас [3, с. 99]. В аспекті філософсько-освітнього, педагогічного дискурсу воно передбачає інтелектуально-мисленнєву взаємодію між суб'єктами навчального процесу для реалізації поставленої мети. Але її реалізація буде більш продуктивною за умови застосування візуальних метафор засобами інформаційних технологій. Причина полягає в тому, що метафори додають предмету і його поняттям виразності, повноти розуміння. Під час викладання можуть виникати «прогалини», не чітко виражені ідеї, які можуть заповнити лише метафори. Адже «базова структура візуалізації є метафоричною, – підкреслює Енн Арсін. – Метафора позначає річ, яка репрезентує іншу, складну, таким чином формуючи ментальні моделі та порівняння» [2, с. 5]. Метафори стають способом, яким знання або ідеї набувають повноти, ясності та змістовної чіткості.

Успіх заняття – уроку, лекції, семінару, дискусії – значною мірою визначається вмінням викладача зробити його цікавим. Вдало підібрана метафора пробуджує інтерес до поставленої теми, до ідей і понять, які в ній розглядаються під час заняття. Навчально-когнітивна практика показує, що метафори пояснюють складні феномени. Адже асоціація ідей, які здобувають «референтні мовні вираження», ґрунтується довкола певної «базової метафори», що характеризує «концептуальне світобачення» індивіда. Будь-які абстрактні поняття зазвичай передаються за допомогою прикладів, образів, порівнянь і метафор, які «в мовному сенсі виражають не-абстрактні поняття».

Наприклад, «час виражають за допомогою метафор, які описують простір» [4, с. 192]. Так, давньогрецький філософ Фалес на питання: «Що наймудріше за все?», відповів метафорою: «Час, оскільки він відкриває увесь простір». У сфері візуалізації інтерактивні візуальні метафори дають змогу перетворити абстрактні знання у сферу знайомих фактів, які людина може побачити.

Отже, у процесі заняття метафора окреслює жанр дискусії або викладу матеріалу. На думку дослідника проблеми метафори З. Ковечеса, вона є результатом людського досвіду, який є «природним або логічним фундаментом для розуміння більш абстрактних доменів» [5, с. 6].

Водночас, з урахуванням динамічного розвитку візуальної культури в контексті впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, дедалі більш актуальним у проведенні навчального процесу – уроків, лекцій, семінарів, ділової гри, дискусій – стає використання візуальних метафор. Візуалізація як потужний когнітивний засіб, що використовується в повсякденному житті, через комп'ютерну «графічну презентацію поєднує ряд сфер, пояснює взаємозв'язки між частинами цілого» [2, с. 3]. Додання візуальних метафор до процесу проведення заняття активізує ефективність мовно-мисленневої, когнітивної діяльності викладача, сприяє досягненню поставленої мети, яка полягає в засвоєнні знання та інформації з предмета, формуванні в студентів та учнів власного розуміння принципів положень дисципліни, що вивчається.

Постановка проблеми. Виклад теоретичного матеріалу на лекції, уроці, семінарі доречно поєднувати з інформаційними «квантами», які сприймаються візуально. Носіями такої інформації можуть бути схеми, графіки, малюнки, картини тощо. Зокрема комп'ютерну графіку часто використовують для переведення в зображення даних про події і процеси для більш простішого розуміння цих даних. Усі вони є результатом візуального моделювання і сприяють формуванню наочних понять як пізнавальних конструктів, що «інтегрують дві форми відтворення інформації: візуальну (наочну) та вербальну через візуальну» [6, с. 32].

Використання інформаційно-комунікаційних ресурсів під час проведення занять у школі, закладах вищої освіти набуває актуальності та дедалі більшого поширення. Це питання висвітлено в дослідженнях, присвячених характеристиці посилення змістовності теоретичних і практичних занять засобами мультимедійних презентацій [6], методиці використання інформаційно-комунікаційних ресурсів на семінарських заняттях, під час проведення дискусій, методичних рекомендацій зі скерування роботи медіапедагогів під час формування візуальної культури учнів та розвитку їх критичного мислення і когнітивного сприймання навчального матеріалу в умовах сучасної візуальної медіареальності, особливостям підготовки інтерактивного заняття з використанням інформаційно-медійних презентацій тощо [7, с. 6–7]. Разом з тим, не знайшла належного висвітлення проблема ефективного використання візуальних метафор засобами інформаційно-комунікаційних технологій під час проведення лекцій, уроків, семінарів, зокрема з вивчення гуманітарних дисциплін.

Аналіз останніх публікацій. Проблема застосування метафор під час наукового дослідження та навчального процесу знайшла висвітлення в працях класиків неокласичної філософії Е. Кассіра, П. Рікера, Ж. Дерріди, для яких метафора є важливою складовою мислення людини. Так, Д. Коен пропонує концепцію так званих великих метафор («гранд метафор») філософії [8]. Для К. Тербейна метафори є одним з ключових термінів гуманітарної науки, зокрема філософії [9]. У контексті дискусії про філософію і софістику Ж. Дерріда розрізняє «живі» і «мертві» метафори. Відмінність полягає в «ідеалізації» метафор та їх наслідках [10]. Для М. Джонсона метафори є основою пізнавального (наукового, педагогічного, філософського) запитування. Неможливо звертатися до жодної проблеми, не залучивши метафору [11]. Різнобічну

характеристику візуальних метафор надає у своєму дослідженні Г. Ільїна [9]. Підкреслюючи роль глобальних метафор у культурі та науковому знанні, Л. Мікешина підкреслює фундаментальне значення візуальної метафори для європейської культури в статусі її універсалій [12]. Однак, попри широку характеристику специфіки використання метафор у науковому пізнанні та навчальному процесі, залишається недостатнім дослідження когнітивно-креативної ефективності використання візуальних метафор на заняттях з гуманітарних дисциплін із впровадженням принципів наукової освіти, що й зумовило актуальність нашого дискурсу.

Мета статті – теоретично обґрунтувати практичну доцільність і важливість застосування візуальних метафор засобами сучасних інформаційно-комунікаційних технологій під час навчання.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- розглянути зміст і когнітивну роль метафори в культурі, науці, філософії з редуцією до освітнього процесу;
- визначити основні типи візуальних метафор у контексті генези розвитку філософії, освіти, культури мислення і пізнання;
- дослідити особливості взаємозв'язку візуальної метафори з процесом когнітивного сприйняття навчального матеріалу студентами та учнями в контексті застосування інформаційних технологій;
- показати важливість використання візуальних метафор за допомогою інформаційних засобів навчання і комп'ютерної графіки під час засвоєння наукового змісту предметних знань.

2. МЕТОДИКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для розв'язання поставлених завдань дослідження використано: загальнотеоретичні методи аналізу наукових джерел з їх інтерпретацією, узагальненням, обґрунтуванням необхідності залучення візуальних метафор до викладання програмних дисциплін, зокрема гуманітарних; компаративний аналіз ролі візуальних метафор як форм когнітивного сприйняття та входження в розуміння сутності поставленої на занятті теми; соціокультурний метод, зорієнтований на розуміння метафори як специфічного інструменту для розширення епістемно-змістовних складових навчального предмета; структурний метод, який було застосовано для репрезентації візуальних метафор у контексті візуальних студій сучасності як результату динамічного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій; синергетичний підхід, що надав змогу розглянути навчальний процес як складну систему, яка поєднує, з одного боку, конвенційні взаємодії в конкретному суспільстві, яке визначає мету навчання, а з іншого – сприяє виникненню нових форм і способів кореляції з інформаційно-технологічними досягненнями епохи, спричиняючи екстраполяцію візуально-образних феноменів в освітній процес.

Дослідження проведено на основі теоретичних розробок сучасних візуальних студій (visual study) у працях провідних західних і вітчизняних філософів, педагогів, фахівців з візуальної медіакультури та інформаційно-комунікаційних технологій.

Упродовж останніх десятиліть дослідники дійшли висновку, що і наука, і філософія, і педагогіка, і повсякденна мова ґрунтуються на метафоричному мисленні, завдяки якому розкриваються нові горизонти щодо розуміння метафор. Так, Дж. Едді у статті «Ідентичність і метафора. Феноменологічна теорія полісемії» зазначає, що використання метафор засвідчує не «слабкість людської думки, якій можна запобігти», а є «основою креативності не лише в поезії, притчі, міфі та інших виразно

метафоричних жанрах літератури, а й основними спільними категоріями повсякденного життя, науки і філософії» [13, с. 32].

Історія інтелектуальної культури переконує, що роль метафор змінюється: якщо традиційно, з часів античності, метафори розглядалися у поетичному, риторичному контекстах, то сьогодні їм надається більш важливе значення як носіям смислового навантаження під час набуття знань і творенні концептів. Зокрема «метафора є засобом підвищення рівня концепту. Наприклад, якщо флешка має форму ключа, можна дійти висновку, що інформація, збережена на флешці, є ключем для розуміння знання; це означає, цей об'єкт у метафоричному сенсі постає як інша річ» [2, с. 6]. Сама комп'ютерна мережа сповнена візуальних метафор, які водночас інформують, показують, створюють можливості для рефлексій над смислами конкретних знань.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фактом сучасного соціального життя є використання візуальних типів комунікацій, які глобально трансформують культуру, політику, науку, освіту й економіку. Друк існує і буде існувати, але мовно-вербальна культура відчутно зрушила в бік візуальної. У цьому контексті сучасне суспільство є суспільством споживання візуальних образів, через які воно формує власний світогляд і дискурси щодо набору таких образів. Технологія творення образів формує так званий візуальний («пикторальний», «іконічний») поворот у культурі. Інформаційний світ, результатом розвитку якого стала цифрова реальність, відзначається зростанням інтересу до образів, зображень, візуальних форм, візуальних змістів досвіду. Іншими словами, в інформаційно-цифровій реальності виникає можливість відкриття «нових, протовіртуальних об'єктів, розуміння яких ґрунтується не стільки на логологічній, скільки на відеологічній, візуально орієнтованій культурі сприйняття мислення» [9, с. 8]. Сучасне суспільство, у якому впродовж трьох десятиліть активізувався інформаційно-медійний процес, неможливо зрозуміти без вивчення його візуально-медійних проявів.

У їх контексті візуальність кардинально змінює освітній процес. Але в стратегії розвитку візуальних форм і методів навчання актуалізується застосування візуальної метафори. У європейській культурі візуальна метафора та її окремі прояви є «феноменами, які виконують особливі функції в пізнанні і мові, мистецтві і науці, релігії і філософії – в культурі загалом» [12, с. 50]. Тобто в усіх способах духовно-культурного існування людини, які належать до змісту наукового пізнання та освіти впродовж усієї соціальної історії.

З точки зору Л. Мікешіної, існуючі «зорові міфологеми» охоплюють дедалі більшу кількість понять, зокрема «візуальну культуру, гегемонію бачення, візуальну парадигму, раціональне бачення, візуальне мислення, перспективізм, візуальні комунікації та інші, широко репрезентовані в художній, філософській і науковій літературі» [12, с. 50]. Візуальні метафори, які існують поряд і у зв'язку з вербальними поняттями, утворюють нові образні наочні схеми, що відрізняються автономією та свободою відносно об'єкта зорового сприйняття. Вони несуть певне змістовне навантаження, роблять значення і смисли видимими, породжують нові зорові метафори.

Для характеристики сучасного навчального процесу важливо усвідомлювати, що фундаментальна значущість візуальної метафори для культури, когнітивного сприйняття та освіти почала усвідомлюватися досить давно і по-різному, що вплинуло як на філософсько-пізнавальний дискурс, так і на педагогічно-навчальний процес. Уже з часів античності стародавні греки розуміли пізнання та навчання як різновид бачення,

споглядання. Тому ставлення до «сушого» вони прояснювали через зір. Від Арістотеля бере початок думка про переважання зорового сприйняття над усіма іншими чуттями. Саме в Арістотеля виникає образ світу, який складається із «зорових вражень і об'єктивованих настільки, наскільки здатний до об'єктивації людський зір» [12, с. 51].

У процесі подальшого розвитку наукового пізнання, освіти та культури мислення дедалі більшого значення набувала метафора «всевидячого ока» і очей як визначального органу чуття. Для сьогодення, як і в усі часи, важливою є думка Й.-В. Гете: «Робота всевидячого ока поєднується із надскладним мисленневим процесом; усі міркування й абстрактні поняття об'єднуються навколо всевидячого ока як свого центра; бачення постає першою й останньою інстанцією, де зір уже насичений усією складністю смислу та пізнання» [12, с. 51]. У сфері візуалізації сьогодні перед нами постає нове «всевидяче око» – «риб'яче», яке означає візуальне викривлення, що створює напівсферичну або панорамну картину, і може бути класичною репрезентацією образних смислів даних.

Зазначимо, що в контексті сучасного вивчення візуальних метафор виокремлюють «візуальні» («окулярні») й «відеологічні»: перші мають візуальну природу, пов'язані з візуальним сприйняттям; другі формують певні образи, які відображають в уяві мовні (вербальні) поняття. Візуальна метафора спрямована на появу «візуальної аналогії, яка може бути прочитана метафорично – як інтерпретація суперечностей, закладених у людській натурі» [9, с. 105–107]. За своїм основним завданням візуальна метафора спрямована на заохочення глядачів дійти висновку про наявний концептуальний зв'язок. Глядачами в навчальному процесі є студенти, учні.

Ключовими для продуктивного викладу наукових знань, зокрема з гуманітарних дисциплін, є ряд основних філософських метафор, які мають візуальну природу. Насамперед, це метафори зорового споглядання як способу когнітивно-пізнавальної діяльності: мислитель як глядач споглядає істину, дивиться спортивно змагання, релігійну церемонію, культурну або політичну дію [9, с. 108]. У ситуації уроку, наприклад, з історії культури України, учитель демонструє учням досягнення України в галузі філософії, і наводить метафоричну тезу Г. С. Сковороди: «Світ ловив мене, але не спіймав», демонструючи дану тезу за допомогою інформаційних засобів навчання, але вже як напис на могилі філософа. Для учнів більш доступною стає філософська концепція українського мислителя, тому можна проводити відповідні дискусії стосовно вибору, зробленого історичними діячами української держави або іншими людьми, своєї життєвої позиції.

Постає питання: що означає споглядання, або досягнення істини? По-перше, здатність «проникнути» в сутність проблеми, яка заявлена на занятті; по-друге, необхідно розуміння її основних ідей, структурних елементів; по-третє, теоретичне осмислення. Викладачу-гуманітарію під час проведення заняття потрібно використовувати досвід античного навчання та пізнання, що сформувало традиції ідеї споглядального життя і метафору «теорії споглядання» як сутності діяльності вченого, мудреця. З огляду на це, історія культури мислення часто розглядає наукові, філософські концепції, описуючи їх як «vision», тобто «бачення» певної проблеми.

Зазначимо, що в сучасних наукових дослідженнях підкреслюється медіативний аспект візуальної метафори («погляд» – медіативна концентрація уваги), а не її зв'язок з фізіологічними процесами зору. Так, вислів «я бачу» означає «я розумію очевидне», маючи на увазі завершений процес, який не потребує від індивіда (учня) надмірних пізнавальних зусиль. Тоді як «споглядання» передбачає інтровертивне «занурення» у внутрішній світ, у якому «проведена демаркаційна лінія зі світом зовнішнім» [9, с. 118].

Інверсією можливості споглядати є метафора «сліпоти», яка посідає важливе місце в становленні соціально-культурного та філософського пізнання і, по суті, є alter

ego theoria. «Сліпота» асоціюється, з одного боку, з внутрішнім зором, а з іншого, як метафора бачення «сліпота» означає неможливість користуватися «зовнішнім зором». У буквальному розумінні зовнішня (фізична) сліпота Гомера дає змогу споглядати явища та події світу за допомогою «внутрішнього зору», наближеного до істини більше, ніж зовнішній. У переносному значенні «сліпий» – це той, хто не бачить істини, володіючи фізичним зором [9, с. 120]. Тобто в процесі заняття показати учням (студентам), що сприйняття може бути джерелом омани, хиби, ілюзії, а «внутрішнє» бачення проблеми на основі знання приведе до істини. Продемонструвати це інформаційними засобами навчання не складає проблеми.

Поряд з візуальними метафорами «споглядання» (theoria) і «сліпоти» важливе місце займає метафора «світла». Її можна визначати, по-перше, як погляд на істину як божественне та/або природне світло розуму; по-друге, світло випромінювання інтелекту. Метафора світла проникає у вивчення природного і соціального порядку, вона є одним з традиційних образів у європейській філософії та освіті.

Для розуміння ролі метафори світла під час проведення заняття доцільно виділити два її аспекти і показати на екранах комп'ютера візуальні зображення, картини: 1) світло – знання, темрява – невігластво, 2) світло – добро, темрява – зло. Вказані смислові значення близькі між собою: їх основою є ідея, що основу аморальності складає невігластво. Світло знання зазвичай приводить до світла добра.

У ролі візуальних метафор, які створені сучасними інформаційними технологіями, можуть виступати гліфи – графічні одиниці, що можуть зображати багато змінних під час засвоєння знання шляхом адаптації їх властивостей, причому набагато більше, ніж їх абстрактні презентації. В Інтернеті помітно зріс інтерес до візуальних метафор для підтримки і набування інформації та даних з використанням так званих хмарних тегів. Мапи тегів – візуальна репрезентація тексту в географічному просторі використовується в соціальному програмному забезпеченні (де користувачі можуть взаємодіяти та поширювати дані) для маркування цифрового контенту таких вебсайтів, як-от: фотографії (Flickr. www.flickr.com), відеокліпи (Youtube, www.youtube.com), сайти для завантаження, перегляду та поширення відео (vimeo.com) та онлайн книгарні (www.delicious.com). Їх також можуть використовувати для пошуку і презентації тем для вивчення. Важливість тегів відображається через розміри шрифтів, кольори, популярність або контент [2, с. 6].

Приклади візуальних метафор.

«Дерево роду» (рис.1) – традиційна метафора історичної та практичної генеалогії, яка використовується в різних видах програм і додатків. На малюнку – скріншот програми Edraw для побудови генеалогії [14]. Візуальна метафора традиційно використовувалась при вивченні історії, зараз існує багато програм, які дають можливості візуалізації даних за допомогою цієї візуальної метафори.

Дерево як візуальна метафора широко поширене в багатьох науках, зокрема в теорії графів або в біології. В останній існує ряд інтерактивних мультимедійних проєктів, покликаних створити максимально повний опис «дерева життя» - це метафора та біологічна модель, яка описує взаємозв'язки видів в процесі еволюції. Приклад представлено на інтерактивному сайті з таксономіями біологічних видів Open Tree of Life.

Цифрова гуманітаристика також широко використовує візуальні метафори для встановлення власних «таксономій», за аналогією до «дерева життя». The Internet Philosophy Ontology Project встановлює «таксономічні» зв'язки між філософами, філософськими поняттями, напрямками.

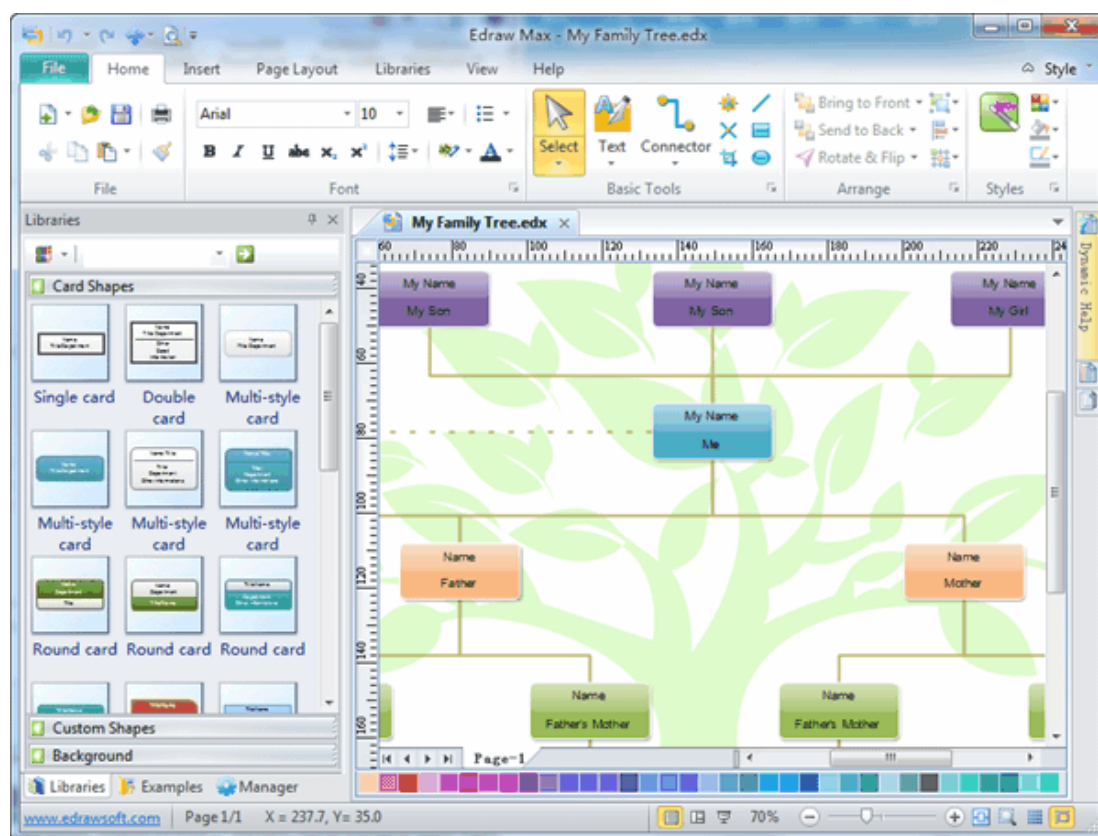

Рис. 1. Дерево роду

Проте частіше в цифровій гуманітаристиці використовуються метафори «мережі». Так, проєкт «Mapping the Republic of Letters» [15] («Картографуючи Республіку Листування») за допомогою комп'ютерного програмування (рис.2) створив візуалізації мереж кореспондентських зв'язків інтелектуалів XVII- XVIII ст. Проєкт пропонує новий погляд на інтелектуальну історію та філософію та дозволяє на основі візуальної метафори мережі встановлювати взаємозв'язки між ідеями та поняттями та демонструє шляхи поширення ідей і показує важливість наукової комунікації.

Рис. 2. Республіка Листування

Метафора «карти» широко застосовується в різних науках для укладання асоціативних зв'язків між поняттями. Ідея використання карти як методологічного інструменту розроблялась філософами-постмодерністами, зокрема Ж.Дельозом: особливість карти – це відкритість до змін. Якщо, наприклад, таблиця має обмежену кількість клітинок, у які може бути внесена інформація, то карта може змінюватись чи розширюватись, наприклад, при появі нової інформації. В освіті сьогодні в якості інструменту «мозкового штурму» та для активізації креативного мислення використовується «мапа думок» (англ. mind map), яка може застосовуватись в усіх сферах репрезентації знання. Існує численне програмне забезпечення не тільки для формування індивідуальних «мап», а й для колективного «майндмепінгу» [16]. На малюнку – інструмент для створення «мап думок» Coggle (рис.3).

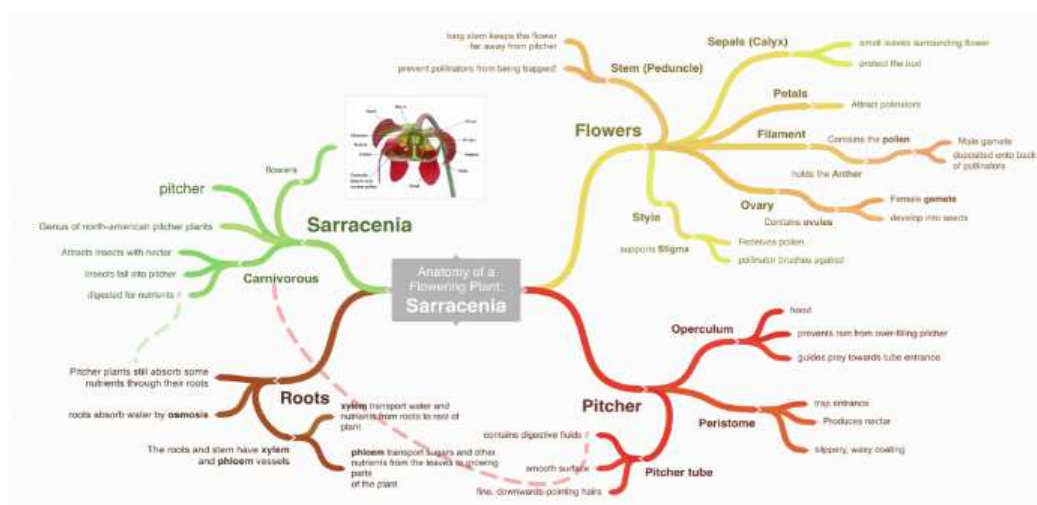

Рис. 3. Інструмент для створення «мап думок»

Метафора «планет сонячної системи» [17] використовується для візуалізації співрозмірності використання Інтернету в різних країнах світу (Рис.4).

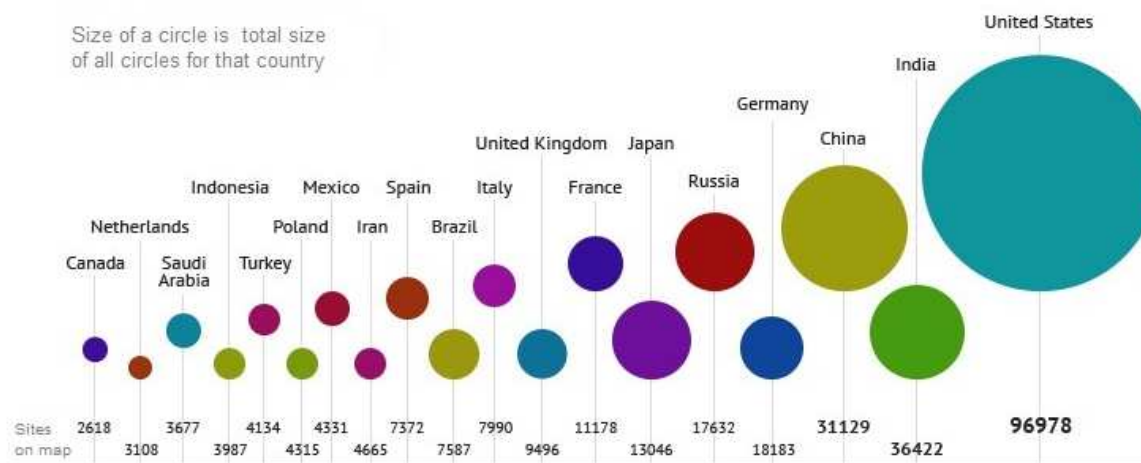

Рис. 4. Інтернет-карта Р. Єнікєєва

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Отже, фактом розвитку сучасного освітньо-педагогічного процесу є використання теоретичних і практичних досягнень візуальної культури, які стали атрибутом медіа, мистецтва, освіти, політики, повсякденного життя. Візуальна культура вивчає сферу візуалізації, яка в постсучасності стає домінантною формою соціальної візуальної активності. Завдяки їй усі інші форми візуального досвіду (пізнавального, когнітивного, освітнього) встановлюють свою соціально-культурну значущість. Дослідження в контексті візуалізації акцентують на візуальних практиках, які стають ефектом режимів бачення, що встановлюються в конкретно-культурній ситуації. У сучасних процесах освіти, яка сьогодні орієнтується на досягнення інформаційно-комунікаційних технологій, важливе значення для отримання практичного результату – знаючого, компетентного випускника освітнього закладу – набуває використання візуальних метафор.

Сьогодні метафорична мова вживається повсюдно, відбулась її експансія в різних видах дискурсу, свій аспект проблеми виявили логіки, методологи, філософи, зокрема в педагогіці, когнітології, освіті. Візуалізація знань допомагає покращити комунікацію про взаємопов'язані з ними ідеї та принципи. Візуалізація зумовлює образність і лінгвістичність комунікації, а знаки використовуються для представлення ідей. Для сучасного навчального процесу, у якому активно використовуються інформаційні технології, особливе значення мають візуальні метафори, які є основою формування творчого бачення сутності проблем, що вивчаються, перспективізм, візуальне мислення, візуальні комунікації. Існуючі поряд і в зв'язку з вербальними можливостями пізнання і мислення візуальні метафори породжують нові образи, ідеї та схеми, які допомагають засвоєнню знань. Візуальні метафори роблять знання та його зміст «видимим», зрозумілим. Через застосування інформаційних технологій і засобів навчання візуальна метафора відкриває простір сучасності, повсюдно шукає і показує становлення та зміст одержаного знання, його значення для людини та суспільства.

Візуалізація як результат розвитку інформаційно-комунікаційних технологій постає фактором визначального впливу на освіту та навчальний процес. Візуальна метафора є важливою складовою загального процесу візуалізації. Ігнорування мейнстріму візуалізації сучасної епохи характеризуються як неповноцінний, неправильний досвід. Адже візуальні метафори характеризують зв'язки між даними та знаннями, наповнюють інформацію смислами, поєднують творчу уяву з аналітичною раціональністю в концептуальних проектах, схемах і діаграмах.

На фоні викликів візуальної культури та динаміки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій залучення до навчального процесу змістовних можливостей візуальної метафори відкриває нові перспективи для подальшого розвитку «суспільства знань». Візуальні метафори підтримують передачу смислів. Їх застосування усуває відмінності в процесі осягнення концептів, зокрема при ідентифікації понять, визначених і вербалізованих в одній мові, і мають дещо інше значення в іншій мові чи культурі. Або при використанні мета-мови, наприклад, у блогах, де під час спілкування індивіди використовують візуальні метафори специфічних термінів, пов'язаних зі сферою навчання.

В освітньому процесі перспективами подальших досліджень є використання в навчальному процесі «візуалізмів», які є складовими сучасної візуальної культури. До них можна зарахувати анімацію, графіки, іконічні знаки, емоджі, карти, фото, піктограми, плакати, слайди, сторіборди, символи, таблиці, відео, вебсайти, мультимодальні тексти (тексти, у яких наявні різні форми подачі інформації – картинки, відео, тексти, «гіфки») тощо. Поза тим, що ці культурні артефакти є засобами

наочності в освіті, варто на їх засадах формувати критичне ставлення до візуальної інформації, що можливо на основі розвитку візуальної грамотності, візуального інтелекту та візуального мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] R. Rorty, «*Philosophy and the Mirror of the Nature*». Princeton: Princeton University Press, p. 9, 1981.
- [2] Ursyn A. *Cognitive Learning with Electronic Media and Social Networking*. Handbook on Research on Maximizing Cognitive Learning through Knowledge Visualization. ed. by A. Ursyn. Hershey: IGI Global, 2015. P.1-71.
- [3] G. Lakoff, M. Johnson, «*Philosophy in the Flesh: The embodied mind and its challenge to western thought*». New York: Basic Books, p. 76, 1999.
- [4] G. Lakoff, M. Johnson, «*Metaphors we lived by*». Chicago: The University of Chicago Press, p. 192, 1980.
- [5] Z. Kovecses, «*Metaphor. A Practical Introduction*». Oxford: University Press, p. 6, 2002.
- [6] Т. Козак, «Інтенсифікація лекції у вищій школі в процесі застосування мультимедіа». *Інформаційні технології і засоби навчання*. № 2 (28), 2012. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://journal.iita.gov.ua/index.php/itlt/article/view/651>.
- [7] Н. Череповська, «*Візуальна медіакультура: розвиток критичного мислення і творчого сприймання*». Київ: Міленіум, с. 6-7, 2014.
- [8] D. Cohen, «*Arguments and Metaphors in Philosophy*». Lanham: UPA, p. 142, 2004.
- [9] Г.В. Ільїна, «*Гене́за культури мислення: логос, раціо, візіо: монографія*». Київ; Ніжин: Видавець П.П. Лисенко М.М., с. 368, 2018.
- [10] Ж. Деррида, «*Письмо и различие*». М.: Академический проект, с. 129-130, 2000.
- [11] M. Johnson, «Philosophy's Debt on Metaphor». *The Cambridge Handbook on Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 39, 2008.
- [12] Л.А. Микешина, «*Философия познания. Проблемы эпистемологии гуманитарного знания*». М.: Канон, с. 50, 2009.
- [13] J.M. Edie, «Identity and Metaphor. A Phenomenological Theory of Polysemy». *Journal of the British Society for Phenomenology*, Vol. 6, No 1. P. 32, 1975.
- [14] Family Tree Software. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.edrawsoft.com/family-tree.html>
- [15] Mapping the Republic of Letters. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://republicofletters.stanford.edu/casestudies/voltaire.html>
- [16] Simple Collaborative Mind Maps & Flow Charts – Coggle. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://coggle.it/>
- [17] The Internet map. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://internet-map.net/>

Матеріал надійшов до редакції 27.03.2020 р.

ВИЗУАЛЬНЫЕ МЕТАФОРЫ В ЦИФРОВОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Гальченко Максим Сергеевич

кандидат философских наук, директор,

Институт одаренного ребенка НАПН Украины, г. Киев, Украина

ORCID ID 0000-0002-8151-530X

halchenko@yahoo.com

Боринштейн Евгений Русланович

доктор философских наук, профессор,

заведующий кафедрой философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности

Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д. Ушинского,

г. Одесса, Украина

ORCID ID 0000-0002-0323-4457

eborin197013@gmail.com

Иванова Наталья Владимировна

доктор философских наук, доцент,
декан факультета дошкольного образования и музыкального искусства,
Луцкий педагогический колледж, м. Луцк, Украина
ORCID ID 0000-0003-0922-2171
iva.chumbas@gmail.com

Ильина Галина Владимировна

доктор философских наук, доцент,
доцент кафедры истории философии,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина
ORCID ID 0000-0001-8409-0696
ilina@knu.ua

Аннотация. В статье освещается продуктивность действия визуальной метафоры в контексте использования информационно-коммуникационных технологий, внедрение которых меняет формат учебного процесса. Проведен анализ визуальных метафор в парадигме философии образования, используемых для описания различных моделей мировоззрения, познания и рефлексии над смыслом понятий и знаний, которые становятся предметом изучения. Визуализацию определено как создание изображений для передачи и выражения символов, что дает возможность более полного понимания текста, данных, сведений, дополняя научное объяснение или логическую аргументацию. Исходя из того, что в повседневном восприятии метафоры применяются как средства визуализации для «видения» абстрактных понятий, анализируется понятие «концептуальная метафора», которая в когнитивно-лингвистических исследованиях ассоциирует мышление с визией и объясняет сложные феномены, определяющие ход мыслей. Постулируется мысль о привлечении в процесс применения информационно-коммуникационных технологий и средств обучения визуальных метафор, которые через компьютерную графическую презентацию способствуют более глубокому пониманию текста, учебного материала, его применения. Доказано, что визуальные метафоры являются средством повышения уровня концепта, направляют мысль в определенное русло, а при использовании информационно-коммуникационных технологий, в то же время более полно информируют, представляют, создают возможности для рефлексий над смыслами конкретных знаний. Отмечается, что визуальные метафоры возникают как в изображениях, так и в языке, апеллируя к мнению, видению, свету, визуальному восприятию, визуальному опыту. Проанализировано ряд ключевых визуальных метафор – «зрительного созерцания», «слепоты», «зеркала», «света», а также их применение в практике проведения учебных занятий по гуманитарным дисциплинам. Авторы видят перспективными дальнейшие исследования использования информационно-коммуникационных технологий для формирования всех составляющих визуальной культуры.

Ключевые слова: визуальная культура; информационно-коммуникационные технологии; метафора; визуальная метафора; образование; восприятие; обучение; познание.

VISUAL METAPHORS IN DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT**Maksym S. Halchenko**

Candidate of Philosophy, Director,
Institute of Gifted Child of NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-8151-530X
halchenko@yahoo.com

Yevhen R. Borinshtein

Doctor of Philosophy, Professor,
Head of the Department of Philosophy, Sociology and Management of Socio-Cultural Activity,
State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University
named after K.D. Ushinsky”, Odessa, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-0323-4457
eborin197013@gmail.com

Nataliia V. Ivanova

Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Pre-School Education and Music,
Lutsk Pedagogical College, Lutsk, Ukraine
ORCID ID 0000-0003-0922-2171
iva.chumbas@gmail.com

Halyna V. Ilina

Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor at the History of Philosophy Department,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0001-8409-0696
ilina@knu.ua

Abstract. The article highlights the productivity of the visual metaphor in the context of the use of information and communication technologies, the implementation of which changes the format of the educational process. An analysis of visual metaphors in the paradigm of the philosophy of education, which are used to describe various models of worldview, cognition and reflection on the meaning of concepts and knowledge that become the subject of study is performed. Visualization is defined as the creation of images for the transmission and expression of symbols, which provides a more complete understanding of the text, data, information, complementing the scientific explanation or logical reasoning. Given that metaphors are used in everyday perception as a means of visualization to "see" abstract concepts, the concept of "conceptual metaphor" is analyzed, which in cognitive-linguistic research associates thinking with vision and explains complex phenomena that determine the course of thought. The idea of engaging visual metaphors in the process of applying information and communication technologies and learning tools, which by means of computer graphic presentation help deeper understanding of the text, educational material, and its application is postulated. It is proved that visual metaphors are a means of raising the level of the concept, direct thought in a certain direction, and with the use of information and communication technologies, at the same time more fully inform, present, create opportunities for reflection on the meanings of specific knowledge. It is noted that visual metaphors arise both in images and in language, appealing to sight, vision, light, visual perception, and visual experience. A number of key visual metaphors are analyzed – “visual contemplation”, “blindness”, “mirrors”, “light” and their application in the practice of learning in the humanities. The authors see promising further research on the use of information and communication technologies for the formation of all components of visual culture.

Keywords: visual culture; information and communication technology; metaphor; visual metaphor; education; perception; learning; cognition.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] R. Rorty, *“Philosophy and the Mirror of the Nature”*. Princeton: Princeton University Press, p. 9, 1981. (in English)
- [2] Ursyn A. *Cognitive Learning with Electronic Media and Social Networking*. Handbook on Research on Maximizing Cognitive Learning through Knowledge Visualization. ed. by A. Ursyn. Hershey: IGI Global, 2015. pp.1-71. (in English)
- [3] G. Lakoff, M. Johnson, *“Philosophy in the Flesh: The embodied mind and its challenge to western thought”*. New York: Basic Books, p. 76, 1999. (in English)
- [4] G. Lakoff, M. Johnson, *“Metaphors we lived by”*. Chicago: The University of Chicago Press, p. 192, 1980. (in English)
- [5] Z. Kovecses, *“Metaphor. A Practical Introduction”*. Oxford: University Press, p. 6, 2002. (in English)
- [6] T. Kozak, “Intensification of the lecture in high school in the process of application of multimedia”. *Information Technologies and Learning Tools*. № 2 (28), 2012. [Online]. Available: <https://journal.iita.gov.ua/index.php/itlt/article/view/651>. (in Ukrainian)
- [7] N. Cherepovska, *“Visual media culture: the development of critical thinking and creative perception”*. Kyiv: Milenium, pp. 6-7, 2014. (in Ukrainian)
- [8] D. Cohen, *“Arguments and Metaphors in Philosophy”*. Lanham: UPA, p. 142, 2004. (in English)

- [9] H.V. Іліна, “*Genesis of the culture of thinking: logo, ration, vision: monograph*”. Kyiv; Nizhyn: Vydavets P.P. Lysenko M.M., p. 368, 2018. (in Ukrainian)
- [10] Z. H. Derryda, “*Letter and distinction*». M.: Akademicheskyy proyekt, p. 129-130, 2000. (in Russian)
- [11] M. Johnson, “Philosophy’s Debt on Metaphor”. *The Cambridge Handbook on Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 39, 2008. (in English)
- [12] L. A. Mikeshina, “*The philosophy of knowledge. Problems of Epistemology of Humanitarian Knowledge*”. M.: Kanon, p. 50, 2009. (in Russian)
- [13] J.M. Edie, “Identity and Metaphor. A Phenomenological Theory of Polysemy”. *Journal of the British Society for Phenomenology*, vol. 6, no 1. p. 32, 1975. (in English)
- [14] Family Tree Software. [Online]. Available: <https://www.edrawsoft.com/family-tree.html>. (in English)
- [15] Mapping the Republic of Letters. [Online]. Available: <http://republicofletters.stanford.edu/casestudies/voltaire.html>.(in English)
- [16] Simple Collaborative Mind Maps & Flow Charts – Coggle. [Online]. Available: <https://coggle.it/>.(in English)
- [17] The Internet map. [Online]. Available: <https://internet-map.net/>.(in English)

